

ותן חלקנו בתורתך

הרב רא"ם הכהן

חלקו של האדם בתורה

מִרְן הֶרֶב קוֹק בְּאוֹרוֹת הַתּוֹרָה (פ"א) מֵתָאֵר אֶת שְׁנֵי הַצִּיּוּרוֹת שֶׁל הַתְּגָלוֹת דָּבָר ה': צִיּוּר תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְצִיּוּר תּוֹרָה שֶׁבֶּעַל פֶּה.

צִיּוּר תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב הוּא אוֹתָהּ תּוֹרָה נִשְׁגָּבָה בְּבַחֲיִנַת אֵשׁ שְׁחוּרָה עַל גְּבִי אֵשׁ לְבָנָה, וְאִילוּ הַתְּגָלוֹת תּוֹרָה שֶׁבֶּעַל פֶּה הֵיא דֶרֶךְ הָאָדָם וְהָאוֹמָה.

עֵיקַר הַמִּשְׁבֵּר הָעֵמוּק שְׂקִיִּים בְּדוֹרְנוּ בְּקִנְיִן תּוֹרָה נְעוּץ, לְעַנ"ד, בְּזֵרוֹת שֵׁישׁ לְדָבָר ה' הַמִּשְׁתַּלְשֵׁל מְעוֹלְמוֹת הָאִיִן סוּף בְּעֵינֵי הָאָדָם. הָאָדָם אֵינוֹ מִבֵּין שֶׁהַקֶּב"ה הוֹרִיד אֶת הַתּוֹרָה לָאָרֶץ עַל מִנַּת שֶׁהָאָדָם יִתְמוּדָד עִם הַתּוֹרָה בְּצוּרָה שְׁכֵלִית.

הַתְּמוּדָדוֹת עִם מִשְׁבֵּר זֶה דוֹרֶשֶׁת הַתְּבוֹנְנוֹת שְׁלֵמָה בְּתוֹרַת ה' הָאֲחֻדוֹתִית הַמִּתְגַּלָּה בְּשְׁנֵי הַצִּיּוּרוֹת. זֶה תִּקְדָּם אוֹתָנוּ לְקִנְיִן תּוֹרָה מֵחַד, וְלִהְתְּבַטְלוֹת מוֹל דָּבָר ה' הַנִּשְׁגָּב מֵהִבְנַת הָאָדָם מֵאִדָּךְ.

תְּפִילַּתְנוּ לְרִיבּוֹנוּ שֶׁל עוֹלָם בְּתִפְלוֹת שֶׁבַת: "וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרַתְךָ". עַל מִנַּת לְזָכוֹת בְּחֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָה, נִדְרֶשֶׁת הַתְּבוֹנְנוֹת מְעִמִּיקָה בִּיסוּדוֹת תּוֹרָה שֶׁבֶּעַל פֶּה.

מוֹבָא לְפִנִּיכֶם אֶחָד הַשִּׁיעוּרִים שֶׁנֶּאֱמָרוּ בְּבֵית מִדְרָשְׁנוּ הָעוֹסֵק בְּשׁוֹרֵשׁ תּוֹרָה שֶׁבֶּעַל פֶּה!¹

מֵתוֹךְ תְּפִילָּה לְרִיבּוֹנוּ שֶׁל עוֹלָם:

"וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרַתְךָ... וְטַהַר לְבָנוּ לְעִבְדְּךָ בְּאֵמֶת".

רא"ם הכהן

* מאמר זה הוא חלק מספר שלם שיצא אי"ה ויעסוק ביסודות קדושת תורה שבעל פה. תודתנו ללוי וינשטיין יצ"ו ואיתן גפן יצ"ו שסייעו בעריכת המאמר.

מציאות האדם בגן עדן

אדם הראשון נולד אל תוך גן אשר נטע הקב"ה בעדן. הוא גדל בתוך מציאות אלוקית בה כל העצים מניבים את פריים בלי שהוא ינקוף אפילו אצבע קטנה. על פי הפסוקים, הקיום שלו מחוסר דאגות, והוא מצווה ל"עבדה ולשמרה" - לשמור על אותה הוויה ראשונית.

חז"ל מתארים את האדם כבריאה רוחנית, מעל ומעבר לממדים השייכים לעולם המצומצם שלאחר החטא. כבר ביום שנברא זוכה הוא לברכה ולדיבור אלוקי ישיר: "ויברך אותם אלוקים ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ".

החטא והשלכותיו

אך האדם חוטא והמציאות משתנית. האדם נזרק אל תוך עולם גשמי, עולם המצמיח קוץ ודרדר ועליו לעמול לפרנסתו "בזעת אפך תאכל לחם". נוסף לכך, ה"מזון הרוחני" גם הוא קשה להשגה. אין עוד גילוי שכינה כפי שהיה בגן עדן. נדרש מהאדם הרבה יותר מאמץ והקשבה על מנת לקלוט את דבר ה'. וכך מובא בגמרא:

בשעה שבה הנחש על חוה הטיל בה זוהמא.

(שבת קמו.)

ובזוהר הוסיף:

זוהמא שהטיל נחש בחוה – מאותה זוהמא יצא קין והרג להבל.

(זוהר חלק א' כח)

על פי הזוהר הקדוש משמעות הזוהמה היא, שאותם שני כוחות הנדרשים לקיומו של העולם במציאות שלאחר החטא - יופיעו בפיצול, קין והבל.

קין והבל

קין קיבל את שמו מאמו שאמרה "קניתי איש את ה'". משמעות השם: קניין. קניין פירושו פעולה אנושית יוצרת כמו "קונה שמים וארץ" - יוצר שמים וארץ.

"וקין היה עובד אדמה". כשהתורה מתארת את עיסוקו של האדם היא באה לגלות על מהותו הפנימית של העוסק. איש האדמה יוצא מדי יום לעבוד את שדהו, עושה מלאכה קשה ולבסוף זוכה להנות מיגיע כפיו. האיכר הוא אדם שטבועה בו השאיפה להצמיח מלמטה, לגדל מתוך האדמה.

הבל אחיו הוא הפכו המוחלט - רועה צאן, אב טיפוס של איש רוחני השט בשדות החופשיים עם עדריו, מנגן בחליל רועים ומשמר את צאנו מפני הטורפים. הבל פירושו אוויר - לא כלום. זהו עניינו של הבל - הוא ששלעצמו ביטול גמור, כולו הקשבה לדבר ה'.

הבל לא היה יוצר ולכן גם לא חיפש דרכים בעבודת ה'. בניית המזבח הייתה חייבת לבוא מקין, ואף כאשר הביא הבל מנחה לה' היה זה בעקבות פעולתו החלוצית של קין - "והבל הביא גם הוא מבכורת צאנו".

לו היינו זוכים - היה העולם מגיע לתיקונו על ידי חיבור והשלמה בין קין להבל, אך קין לוקח את כוחות היצירה ועיצוב העולם שבו לקיצוניות מקלקלת. ברגע שאדם אחר עמד בדרכו והראה לו שאין דרכו עולה יפה - הרגו. קין הוציא את אחיו מהעולם כמסקל אבן מפני המחרשה. זהו ביטוי קיצוני של האופי היוצר. הוא איננו מוכן להשלים עם העובדה שהקב"ה אינו מקבל את מנחתו. הוא איננו מסוגל לקבל שיש רשות גבוהה ממנו המגבילה את יצירת ידיו ומנתבת אותה, ובכך מונע קין מהעולם את האפשרות להגיע לתיקון החטא. אמנם, במקרה זה, מעוות יוכל לתקון, אך הדרך אל השלמות ארוכה.

שתי הבחינות הללו, הביטול והיצירה, ובעיקר המתח שביניהם, חוזרים על עצמם רבות בתולדותיו של עם ישראל. ישנה שאיפה תמידית למצוא את החיבור והאיזון הנכון בין הכוחות מתוך ידיעה שזהו המפתח לתיקון חטא אדם הראשון.

שת

הניסיון הראשון ליצור מודל שמאחד בין הכוחות נעשה על ידי אדם הראשון. לאחר הריגת בנו הוא מביא לעולם בן נוסף, שמקבל את השם "שת", והנימוק:

שת לי אלוקים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין.

(בראשית ד, כה)

שת בא במקום הבל, אולם צאצאיו נושאים את השמות הבאים: מהללאל, ירד, חנוך, מתושלח, למך ונוח. שמות המקבילים יפה לשמות צאצאי קין: חנוך, עירד, מחויאל, מתושלח ולמך. ניכר שיש קשר מהותי בין קין לשת, ונראה אם כן, ששת לא היה רק תחת הבל אלא גם תחת קין - ניסיון ליצור מודל משפחתי שמאחד את שני הכוחות של הביטול והיצירה.

הבל ומשה

שאיפה נוספת לאיחוד מוצאים אנו בדורו של משה רבנו.

וכך כותב הזוהר:

ומהיחא זוהמא נפק קין וקטל להבל רועה צאן דאתמר ביה: 'בשגם הוא
בשר' – בשגם זה הבל בשגם ודאי איהו משה וקטיל ליה ואיהו הוא ברא
בוכרא דאדם.
(זוהר שם)

הזוהר מלמדנו שמשה רבנו הוא ניצוץ מנשמתו של הבל. "בשגם" -
גימטריא "משה". גלגול - פירושו התכונות הרוחניות שהיו בהבל חוזרות
ומופיעות אצל משה. שניהם היו אנשי רוח, רועי צאן. על פי המדרש משה
רבנו נולד מהול - ללא צורך בפעולה להשלמת הטבע הישראלי. כשנולד -
מיד נתמלא הבית אורה. ובהמשך, הוא אינו שותף עם אחיו בעבודת הפרך
אלא גדל בבית פרעה. גם ההלכה של "הבועל ארמית קנאים פוגעים בו"
נעלמת ממנו ולא במקרה. פעולה זו של קנאות איננה מתאימה לאופיו של
משה רבנו.

קין ויתרו

ממשיך הזוהר:

ועם כל זה משה בגין לכסאה על ערייתא דאבוהי נטל בת יתרו דאתמר ביה -
ובני-קיני חותן משה.
(שם)

יתרו הוא צאצאו של קין, שנאמר: "וחבר הקיני נפרד מקין מבני חובב
חותן משה" (שופטים ד). יתרו בתחילת דרכו עבד עבודה זרה, וכך מובא
ברש"י:

כי גדול ה' מכל האלוקים – מלמד שהיה מכיר בכל עבודות כוכבים שבעולם
שלא הניח עבודת כוכבים שלא עבדה.

(שמות יח, יא)

עבודת אלילים מעשה ידי אדם היא הביטוי הקיצוני לאופי היוצר. האדם
משעבד את עצמו למעשה ידיו.

נשואי ציפורה למשה

בקריאה פשוטה של הפסוקים מתעוררת שאלה נוקבת: כיצד ייתכן
שמשה רבנו נושא לאישה את בתו של אותו עובד אלילים? אברהם אבינו

עומד על כך שהשידוך לבנו לא יהיה מיושבי הארץ, ומצווה את עבדו לנדוד רחוק על מנת למצוא שידוך הגון. משה רבנו יכול היה להתחתן עם אחת מבני עמו, ובמקום זה נודד הוא למדין ושם לוקח לו לאישה את בתו של כהן מדין!?

שאלה זו מופיעה בדברי המהר"ל, שמזהיר אותנו מפני תשובות פשטניות לשאלה זו.

אך עדיין קשה. למה לא נשא משה בת ישראל מן המיוחסים כמו אהרן? שאין עליך לחשוב, כמו שיחשבו הפתאים, כי דברים כאלו הם במקרה, והנה שמים את הדברים שהם עיקר לעולם, שהם במקרה, וחלילה לחשוב כך. ולפיכך צריך ליתן טעם למה היה זה ולמה לא נתחתן בזרע הקדוש... כאשר תבין דבר חכמה תדע כי לא על חינם היה דבר זה, אלא על עניין מופלא מאוד...

(מהר"ל גבורות ה' פרק י"ט)

על פי הזוהר הקדוש שהובא לעיל התשובה ברורה - משה רבנו מבין שבשביל לגאול את ישראל, לתקן את העולם, עליו להכניס אל הקודש פנימה גם את הכוחות של קין - כוחות היצירה, העמל והחידוש. הוא נושא לאישה את ציפורה.

על פי המדרש השם "ציפור" מהווה סמל לחופשיות ולקלות תנועה. קורבן הציפור מטהר על ידי הדם, שגם הוא סמל לחיים "כי הדם הוא בנפש יכפר". ציפורה היא השביעית בבנותיו של יתרו, כאשר המספר שבע מבטא את הקדושה שבעולם. ואכן על פי חז"ל היא טיהרה את בית אביה מעבודה זרה. על פי המהר"ל ציפורה הייתה מלאת כוחות חיים ארציים טהורים שמשה רבנו זקוק להם להשלמתו.

חזרתו של משה למצרים

במעמד הסנה לאחר דו שיח ארוך מקבל עליו משה את המשימה ללכת אל פרעה. אך תחילה ניגש הוא ליתרו בבקשה "אלכה נא ואשובה".

מדוע הוא מבקש רשות מיתרו? האם סירוב מצד יתרו היה מעכב את הגאולה? ניתן לענות שאכן כן, דרך ארץ קדמה לתורה. על פי הזוהר הקדוש, ואם כנים דברינו, ניתן לענות בדרך נוספת: משה רבנו לא יכול היה לוותר על שותפותו והסכמתו של יתרו לתהליך הגאולה.

הביטוי הקיצוני לכך שמשה רבנו זקוק לבת יתרו מופיע כבר במלון:

ויהי בדרך במלון ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו ותקח ציפורה צור ותכרת ערלת בנה.

(שמות ד, כד-כה)

עניינה של מצוות מילה הוא בכך שהאדם נצרך להשלים את בריאתו על ידי מעשה ידיו. כך עולה מהדו-שיח שבין ר' עקיבא לטורנוסרופוס הרשעי:

מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזו מעשים נאים – של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו; של בשר ודם נאים, אמר לו טורנוסרופוס; הרי השמים והארץ, יכול אדם לעשות כיוצא בהם? אמר לו ר' עקיבא; לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות שאין שולטין עליו, אלא אמור דברים שהם מצויין בבני אדם. אמר לו; למה אתם מולין? אמר לו; אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני, ולכך הקדמתי ואמרתי לך **שמעשה בני אדם נאים משל הקב"ה**. הביא לו ר' עקיבא שבליים וגלוסקאות. אמר לו; אלו מעשה הקב"ה, ואלו מעשה ידי אדם. אמר לו; אין אלו נאים יותר מן השבליים? אמר לו טורנוסרופוס; אם הוא חפץ במילה למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו? אמר לו ר' עקיבא; ולמה שוררו יוצא עמו, והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו? ומה שאתה אומר למה אינו יוצא מהול, **לפי שלא נתן הקב"ה את המצות לישראל אלא לצרף אותם בהם**, ולכך אמר דוד 'כל אמרת ה' צרופה' (תהלים יח).

(מדרש תנחומא תזריע סימן ה)

לא לחינם הייתה זו ציפורה שמלה את בנו של משה רבנו. עבודה זו של שינוי המציאות אינה מתאימה לאופיו של משה שהוא משורש נשמתו של הבל.

ואף על פי כן, ציפורה לא מגיעה עם משה רבנו למצרים, וכך כותב רש"י:

כשאמר לו הקדוש ברוך הוא במדין לך שוב מצרים ויקח משה את אשתו ואת בניו וגוי ויצא אהרן לקראתו ויפגשוהו בהר האלוקים אמר לו מי הם הללו, אמר לו זו היא אשתי שנשאתי במדין ואלו בני, אמר לו ולהיכן אתה מולין, אמר לו למצרים, אמר לו על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם, אמר לה לכי לבית אביך, נטלה שני בניה והלכה לה".

(שמות יח, ב ד"ה אחר שילוחיה)

לכאורה, אם ציפורה היא לא רק אשת משה אלא ביטוי לכוח מסוים שמשה רבנו זקוק לו - כיצד הוא מוותר עליה?

ייתכן שכשאהרן מתאר למשה את השעבוד, הסבל, השקיעה במ"ט שערי טומאה, הם מגיעים שניהם למסקנה שהגאולה יכולה להתרחש רק באופן נסי ולא בדרך הטבע, ומה שנדרש זהו ביטול מוחלט כלפי ההנהגה

האלוקית: "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון". ולכן בשלב זה לא כדאי להכניס את ציפורה למצרים.

ואכן, בתחילת פרשת וארא רומז הקב"ה למשה ואהרן שזהו האופי של גאולת מצרים: "וארא אל אברהם בא-ל ש-ד-י ושמי ה' לא נועדתי להם". ומבואר שם ברמב"ן ששם ש-ד-י הוא הופעה אלוקית דרך מערכות הטבע. לעומת שם הויה - שעניינו גאולה נסית "לברוא חדשות בשינוי התולדות".

הנהגת הייחוד והנהגת המשפט

הרמח"ל בספרו "דעת תבונות" ובשאר ספריו מבאר שיש שתי דרכים בהם מנהיג הקב"ה את עולמו:

הנהגת המשפט - שכר ועונש כפונקציה של מעשינו: "והיה אם שמוע תשמעו... ונתתי גשמיכם... השמרו לכם...".

הנהגת הייחוד והממשלה - על פי הרצון האלוקי המוחלט, ללא קשר להתנהגות האדם.

יש החושבים שהקב"ה מנהיג את עולמו רק בדרך המשפט.

דבר זה גורם שאין וודאות בשום תהליך ומטיל ספק במימוש חזון הנביאים. "מי אמר שהעולם לא יגיע לאבדון, אולי בעתיד ישתמשו האנשים בבחירה החופשית לבחור ברע וממילא לא יהיה זכות קיום לעולם?"

מאידך, פעמים מחשבה זו גורמת לתפישה הפוכה.

כאשר אדם משוכנע בצדקת דרכו והקב"ה עוזר לו - הוא בטוח שהוא מבין את דרכי הנהגת ה' בעולם. כביכול הקב"ה מחויב לענות על הציפיות שלנו, ובכוחו של האדם לנווט את דרכו של הקב"ה.

מחדש הרמח"ל ששתי הנהגות משולבות זו בזו.

פעמים מנהיג הקב"ה את עולמו בהנהגת המשפט ופעמים בהנהגת הייחוד. לכן: אם מובטחים אנו על הגאולה והתשובה - הבטחה וודאית יש כאן, וגם אם לא נשתף פעולה - יוליך הקב"ה אותנו אל מחוז חפצו בהנהגת הייחוד. אפשר שיהיה לזה מחיר כבד של "מעמיד להם מלך קשה כהמן" - אך בסופו של דבר "בו יבוא לא יאחר", ותפקידו של האדם בעולם - לא

לנווט את הקב"ה, אלא לעשות את המוטל עליו - "וה' יעשה הטוב בעיניו" (עיני ה' ולא של האדם).

אופייה של גאולת מצרים

יציאת מצרים היא תקופה שבה הקב"ה הנהיג את העולם בהנהגת הייחוד, וכדברי המדרש:

הואיל וחפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם.

(שיר השירים רבה פרשה ב)

התהליך הוא נטול כוחות ארציים. בני ישראל הוצאו ממצרים בדם ואש ותמרות עשן מבלי שנלחמו אפילו קרב אחד. הקב"ה התערב בגלוי ופעל נגד כל סדרי בריאה: "ועברתי בארץ מצרים והכיתי כל בכור בארץ מצרים... ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר". ואף בקריעת ים סוף אומר הקב"ה למשה "מה תצעק אלי" - אפילו להתפלל לא מוטל עליכם: "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון", וכדברי הזוהר "בעתיקא תליא מילתא".

צורת הנהגה זו דורשת מבני ישראל התבטלות מוחלטת כלפי יד ה' הפועלת, ומבחינה זאת משה רבנו איש האלוקים הוא האיש המתאים להוביל את העם ואין צורך בחיבור עם ציפורה ויתרו.

ובכל זאת, לא לאורך זמן, נשאר יתרו מחוץ לתמונה.

וישמע יתרו - מה שמועה שמע ובא קריעת ים סוף ומלחמת עמלק.

(רש"י, שמות יח, א)

הערה: הרמב"ן מביא מחלוקת האם פרשה זו נאמרה קודם מתן תורה או לאחריו. חשוב להבהיר שגם אם "אין מוקדם ומאוחר בתורה" - חלילה לחשוב שבתורה יש חוסר סדר, אלא אם הקב"ה סידר את פרשת יתרו לאחר מלחמת עמלק, וודאי שיש לזה משמעות. אולי לא משמעות כרונולוגית, אבל וודאי שיש קשר אחר עמוק יותר בין מלחמת עמלק לפרשת יתרו.

בשביל להבין את משמעות הסמיכות נתבונן ברצף הפרשיות מקריעת ים סוף עד מתן תורה. פרשת יתרו ממוקמת בין קריעת ים סוף למתן תורה.

קריעת ים סוף - היא ביטוי להנהגת הייחוד. מתן תורה - הוא הדרישה מעם ישראל לפעול עם א-ל - יציאה מפאסיביות לאקטיביות.

בפרק הזמן הקצר שבין יציאת מצרים למתן תורה הקב"ה מכין את העם לקראת צורת ההנהגה החדשה: "וילכו שלושת ימים במדבר ולא מצאו מים... וילונו העם אל משה... ויצעק אל ה'". נפילה נוראה ממצב של "ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל" לצמא כבד בחום המדבר. "ויצעק אל ה'" - צעקה של "אבא! איפה אתה? לאן נעלמת?" כביכול דרישה בפניהם: "חזור לתמונה, אי אפשר להסתדר בלעדיך".

"ויורוהו ה' עץ". העץ יונק מהאדמה, צומח מלמטה למעלה. רמז לו שנסתיימה התקופה של "ואתם תחרישון" ומתחילה התקופה של "שם שם לו חוק ומשפט" - יש לעבור מהנהגת הייחוד להנהגת המשפט. "ויאמר אם שמע תשמע לקול ה' והישר בעיניו תעשה והאזנת", מעתה הדברים יהיו תלויים בכם.

"ויבואו אילמה ושם שתיים עשרה עינות מים ושבעים תמרים". רש"י מביא את דברי המכילתא דר' ישמעאל: "י"ב עינות מים כנגד י"ב שבטים ושבעים תמרים כנגד שבעים זקנים". שוב, מיקוד תשומת הלב לכוחות שנטועים בתוך עם ישראל.

בקריאה פשוטה של הפרקים הללו נוצר הרושם שעם ישראל הוא כפוי טובה. כיצד ייתכן שלאחר שהגיעו למדרגה גבוהה של "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" הם מסוגלים להגיד "היש ה' בקרבנו אם אין"?

לנו אולי זה מפריע, אבל תגובת הקב"ה לטענות הללו מבינה ומתחשבת: "ויורוהו ה' עץ... הנני ממטיר לכם לחם מן השמים... והכית בצור ויצאו ממנו מים". נראה שהמעבר מהנהגת הייחוד להנהגת המשפט, ממצב של פאסיביות והתבטלות אל מצב שהכל תלוי בהתנהגות של העם הוא מעבר לא קל. רגילים היו הם להיות פאסיביים ביחס להנהגה האלוקית ועתה הם נדרשים לאקטיביות. האחריות מוטלת עליהם, וחששות כבדים מלווים את התהליך הזה. לא ברורה להם התשובה ביחס לשאלה "היש ה' בקרבנו". האם אנו מסוגלים לקחת אחריות על הנהגת ה' את עולמו?

מלחמת עמלק

"ויבא עמלק וילחם עם ישראל". עמלק בא להילחם בדיוק בזמן שבו הנהגת המשפט מתחילה להופיע בעולם. עמלק הוא האנטיתזה להנהגת המשפט. לשיטתו, הכל מקרי, אין חוקיות, אין שכר ועונש, ועל כן כשהוא קולט שמתחילה להופיע בעולם מערכת של משפט עם שכר ועונש - "אם שמע תשמע" - הוא יוצא להילחם.

"ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם". מהפכה של ממש - הם עצמם יוצאים ללחום, במו ידיהם מפילים הם חללים, לעומת מלחמת מצרים בה החרישו ולא פעלו דבר. אמנם גם מלחמה זו אינה טבעית לחלוטין, רק "כאשר ירים משה ידו - וגבר ישראל", אך בכל אופן כאן מתחיל עם ישראל לגלות את כוחותיו שלו ולהשתמש בהם. משה, בהתאם לאופיו, לא השתתף בקרב. תפקידו היה בצד הנסי של המערכה.

עצת יתרו

שיעור נוסף על חשיבותה של היצירה האנושית במהלך האלוקי, עומדים משה ובני ישראל לקבל מיתרו המגיע בדיוק בשלב הזה אל המדבר.

"וישמע יתרו". יתרו שומע על כל התהליך שעובר עם ישראל ממצב של הנהגת הייחוד למצב של הנהגת המשפט, ששיאו בא לידי ביטוי במלחמת עמלק. בעקבות כך מחליט להצטרף למחנה שכינה. אם עוברים למצב של אקטיביות, פעולה עם א-ל, יש מקום להכניס את הכוח של היצירה האנושית אל תוך הקדושה.

"ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם". משה לא שופט את העם מדעתו אלא מביא את חוקי האלוקים מלמעלה למטה, בהתאם לאופיו ולדרך בה הקב"ה הנהיג את עם ישראל ביציאת מצרים. יתרו שמבין שעכשיו זהו שלב המעבר לקראת הנהגת המשפט אומר למשה:

לא טוב הדבר אשר אתה עשה, נבל תבל גם אתה גם העם הזה אשר עמך כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך.

(שמות יח, יז-יח)

"נבל תבל" לשון הבל. דרכו של משה מתאימה למדרגה של הבל, אבל כעת ההנהגה משתנית. מעתה צורת ההתגלות היא מלמטה למעלה, ואם

לא פועלים באופן זה - תהיה נבילה. יתרו מציע שמשה רבנו יודיע אמנם את חוקי האלוקים, אך הדיינים ישפטו את ישראל על פי שיקול דעתם. זוהי דרך חדשה שתיהפך לחלק ממערכת החוקים והמשפטים האלוקית. זוהי צמיחה מלמטה למעלה, כאותם שבעים תמרים הצומחים מן האדמה. בדברי יתרו בולט השימוש התדיר בשם "אלוקים":

עתה שמע בקולי איעצך ויהי אלוקים עמך היה אתה לעם מול האלוקים
והבאת אתה את הדברים אל האלוקים.

(שמות יח, יט)

על הקשר בין שם אלוקים לעצת יתרו (מינוי שופטים) ניתן ללמוד מהגמרא בסנהדרין (ג.): "שלושה (דיינים) מנלן...-מלימוד זה נראה שיש קשר מהותי בין פעולת הדיין לבין ההנהגה הרמוזה בשם אלוקים. השם "אלוקים" עולה בגמטריא טבע. שם "אלוקים" מייצג את ההנהגה הטבעית הנסתרת בתוך המציאות. ופעמים שהנהגה זו באה לידי ביטוי דרך שיקול דעתו של הדיין. יתרו מלמד את משה שהאדם נברא בצלם אלוקים ועל כן גם סברתו בדין יכולה להיות דבר ה'.

היחס בין פרקים יט ו-כד בספר שמות

שתי התכונות, הביטול מול דבר ה' והשותפות עם א-ל באופן אקטיבי, באות לידי ביטוי בהתרחשויות הקשורות למעמד הר סיני.

בספר שמות מתואר מעמד הר סיני בפרקים יט-כ.

בפרק כד מופיע תיאור מעמד כריתת הברית המתרחש גם הוא לרגלי הר סיני. נחלקו התנאים בשאלת היחס והזיקה בין שני פרקים אלו.

לדעת רבי עקיבא יש כאן תיאור של מעמד אחד ו"אין מוקדם ומאוחר בתורה". פרק כד הוא חלק מההכנה של עם ישראל לקראת קבלת תורה.

לדעת רבי יוסי הגלילי הפסוקים בפרק כד מופיעים בסדר כרונולוגי. לאחר מעמד הר סיני משה רבנו יורד מההר, עורך את טקס כריתת הברית ועולה חזרה לקבל את הלוחות.

בין אם יש כאן מעמד אחד, בין אם יש כאן שני מעמדות, ישנה הבחנה ברורה באופי ההתרחשות של הדברים:

בפרק יט ההתגלות האלוקית מופיעה "מלמעלה למטה". הדרישה מבני ישראל היא:

והגבלת את העם סביב... לא תגע בו יד... היו נכונים לשלושת ימים אל תגשו אל אשה...

(שמות יט, י-ג)

ישנה כאן הדגשה של הציפייה והדריכות לקראת משהו עליון שעומד להתרחש, בצירוף אזהרה להימנע ממעורבות רגשית שעלולה להביא לתוצאות הרסניות. "ויוצא משה את העם" - כביכול הם משותקים מגודל המעמד עד שיש צורך להוביל אותם אל תחתית ההר. חז"ל מוסיפים עוד נופך:

אמר רבי אבהו בשם ר' יוחנן: כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צווח עוף לא פרח שור לא געה אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש קדוש, הים לא נדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול אנכי ה' אלוקיך.

(שמות רבה פרשה כט, ט)

ביטול מוחלט של כל המציאות לקראת הופעת דבר ה' בעולם. גם שותפותו של משה בתהליך היא מוגבלת. רק לאחר שירדה השכינה, "וירד ה' על ההר", רק אז - "ומשה ניגש אל הערפל". הציווי לבנות מזבח, "אם מזבח אבנים תעשה לי", שהוא ביטוי לשותפות האדם בעבודת האל, נאמר לבני ישראל רק לאחר שכבר הסתיים המעמד.

בפרק כד מודגשת המעורבות של בני ישראל בהכנה לקראת המעמד. ויבן מזבח... וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות ויזבחו שלמים... ויקח משה את חצי הדם.

(ד-ו)

יש כאן עשייה מרובה ובניית מזבח שקודמים להתגלות. גם עלייתו של משה לראש ההר קודמת להשראת השכינה: "ויעל משה אל ההר", ורק אחר כך "ויכס הענן את ההר". בכך רוצה התורה ללמדנו שיש מקום וצורך לשתי הבחינות גם יחד על מנת להכשיר את העם לקליטת דבר ה'.

עם זאת, נראה שיש כאן הדגשה שהתכונה היותר דומיננטית היא תכונת הביטול לדבר ה'. ביסוד הדברים חייבת להיות זכירה מתמדת שמדובר על דברי אלוקים חיים ולא על שכל אנושי מנותק. על כן, לדעת רבי יוסי הגלילי, מעמד ההתגלות מלמעלה למטה (שמות יט) קדם לבניית המזבח (שמות כד). ולדעת רבי עקיבא, על אף שמבחינה כרונולוגית פרק כד קדם למעמד הר סיני התורה כותבת אותו לאחר ההתגלות. ייתכן והסיבה היא שלא נטעה לחשוב שההתגלות האלוקית תלויה במעשי בני אדם.

הפרט והכלל במעמד הר סיני

מתוך התבוננות בפרק יט ננסה להוכיח שתכונת הביטול וההקשבה לדבר ה' אין בה משום ויתור או מחיקה של הפרט, של האינדיבידואל. המילה "העם" חוזרת על עצמה בפרקנו עשרים ושלוש פעמים ללמדנו שאין השראת שכינה על היחיד אלא רק על הציבור. עם זאת, שלוש פעמים מופיע הביטוי "כל העם".

ויענו כל העם יחד... ויחד כל העם אשר במחנה... וכל העם רואים את הקולות.

(ח)

יש כאן הדגשה שעל אף שאנו מדברים על כלל ישראל אי אפשר לוותר על אף פרט. צריכה להיות שותפות מלאה של כל הפרטים באמירה "כל אשר דיבר ה' נעשה". וכך מובא במכילתא:

"וכל העם רואים את הקולות" - אם היה חסר אחד מבני ישראל לא הייתה ניתנת תורה, וכן "וכל העם רואים את הקולות" - מלמד שכולם נתרפאו.

יש צורך בהתייצבות מלאה, אין שחרורים.

השאלה המתבקשת: מדוע? אם השראת שכינה היא מושג כללי, והדבר הנדרש מהאדם הוא ביטול והקשבה בלבד - מדוע אי אפשר לוותר על כמה פרטים? (אפילו ראשי ישיבה מוכנים להעביר שיעור כללי למרות שלא כל התלמידים נכנסים...).

ננסה לבאר את הדברים על פי הרמ"ע מפאנו:

ולנו דברים כפשטן שאלמלא זוהמת הנחש כבר הייתה כל התורה נתונה בליבו של אדם וזרעו, כמו שאנו מקווים לייעוד ירמיהו שאמר 'נתתי תורתך בקרבם ועל לוח ליבם אכתבנה...' וכיון שנעשנו בני חורין מן המוות הנה שב בבבנו ושכלנו כעצם השמים לטוהר.

(עשרה מאמרות, מאמר חיקור דין, חלק שני, אות טז)

במעמד הר סיני משה לא מוריד כלום מהשמיים, לא ארון ולא לוחות. מבאר הרמ"ע מפאנו שהמגמה האלוקית הייתה לכתוב את הדברים ישירות על לבותיהם של ישראל, ועל ידי כך ליצור מצב שהתורה לא תהיה זרה וחיצונית לאדם. "ישראל שעמדו לרגלי הר סיני פסקה זוהמתן" - נתעלו למדרגת אדם הראשון בגן עדן, מדרגה שבה הדיבור האלוקי הוא חלק מהויותו של האדם.

דיבור אלוקי מול דיבור אנושי

בתיאור המעמד בספר דברים מופיע הפסוק:

קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול.

(דברים ד, יב)

מבאר הרמב"ם במורה נבוכים שכלל ישראל שמעו קול בלבד. אותו קול מופשט התפרט בכל נשמה ונשמה כפי הערך המיוחד לה.

בניגוד לדיבור אנושי פרונטאלי שבו כל אחד קולט כפי ריכוזו והקשבתו, דיבור אלוקי הוא דיבור חודר ויוצר המתפרט בו זמנית לשישים ריבוא נשמות. יש אמרה ידועה: "ישראל - ראשי תיבות: יש שישים ריבוא אותיות לתורה". על פי המגמה הראשונית אין צורך בספר תורה ובלוחות. ההתגלות האלוקית נכתבת על לוח לבם של כלל ישראל, כל אחד כפי עניינו. על פי זה מובן מדוע יש צורך בנוכחות של כל העם - אם חסר ולו אדם אחד, הדבר דומה לספר תורה שחסרה בו אות. הפרטים הם ביטוי של התורה.

על פי יסוד זה מתבארים גם דברי חז"ל, שהלומד תורה לשמה עושה חסד עם כנסת ישראל. אם הוא לא לומד לשמה הרי הוא כמחסר אות בספר תורה ופוסל את כולו.

נקודת השוואה נוספת: כשם שבהלכות ספר תורה יש הלכה שכל אות חייבת להיות מוקפת גוויל, ואם היא נדבקת לאות אחרת הספר כולו נפסל - כך בלימוד תורה, על כל אחד מוטלת החובה לזהות את החלק המיוחד שלו, האות האישית שלו בספר התורה, ואין לחקות אנשים אחרים. מאידך גיסא, אם אדם מזהה את האות שלו, גוזר אותה, מנפנף בה ואומר: "הנה מצאתי!", אף הוא פוסל את הספר. האות צריכה לשמור על צורתה האינדיבידואלית מבלי להיות מנותקת משאר האותיות.

אולם, המגמה האלוקית לא יוצאת אל הפועל במתכונתה האידיאלית:

ואנו חבלנו בעצמנו כשאמרנו למשה ויאל ידבר עמנו אלוקים פן נמות, ומאז

נתנה תורה להיכתב על לוחות אבן להסיר ממנו לב האבן.

(עשרה מאמרות שם)

בני ישראל לא מסוגלים לעמוד מול העצמה האדירה של דיבור אלוקי המתפרט לכל אחד כפי אופיו, ולכן מבקשים הם ממשה "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוקים פן נמות". דיבור של משה שונה הוא לגמרי מדיבור אלוקי, ולכן מיד מרגישים בני ישראל את ההבדל, וכך מובא במדרש:

רבי יהודה אומר: בשעה ששמעו ישראל אנכי ה' אלוקיך נתקע תלמוד תורה בליבם, והיו למדים ולא היו משכחים, באו אצל משה ואמרו: משה רבנו, תעשה אתה פרוזביון (שליח) בינותינו שנאמר 'דבר אתה עמנו ונשמעה... ועתה למה נמות', ומה הנאה יש באבידה שלנו? (פירוש: כיון שהקב"ה חפץ בחיים – מה הנאה יש לו אם נמות? על כן עדיף שנשמע את הדברים ממשה) חזרו להיות לומדים ושוכחים.

(שיר השירים רבה א, טו)

שכחת הלימוד היא תוצאה של זרות - כשהלימוד הוא חלק מהווית החיים של האדם, גם ללא חזרות מרובות נתקעים דברי תורה בלבנו. דיבור אלוקי מסוגל לחדור אל לבו של האדם, דיבור אנושי - לא. לימוד זר, חיצוני - הוא המקור לכל הנפילות:

חזרו להיות לומדים ושוכחים. אמרו: מה משה בשר ודם עובר, אף תלמודו עובר. (שם)

איבוד המשמעות האלוקית של התורה - הוא המפתח לכל הנפילות (מעין המובא בגמרא בנדרים לגבי "שלא ברכו בתורה תחילה").

מנהיגותו של משה רבנו

כתוצאה מהבקשה "דבר אתה עמנו ונשמעה" החמצנו את ההזדמנות לכתיבת התורה ישירות על לוח לבנו, והזקקנו לדיבורו של משה ולכתיבת הדברים על לוח האבן. מדרגה זו, על אף שאינה אידיאלית, היא מדרגה גבוהה מאוד. חז"ל דורשים שמשה רבנו שקול כנגד כל ישראל. אין הכוונה במישור הכמותי-טכני, אלא שיש לו למשה את היכולת להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד, לדבר אל כל פרט מישראל בהתאם לאופי נשמתו. מנהיג טוב הוא לא זה שמצמצם את כל הפרטים, אלא מי שמצליח להכיל אותם כמות שהם.

מובא בגמרא:

ויקנאו למשה במחנה – רב שמואל בר יצחק אמר: מלמד שכל אחד קינא לאשתו ממשה.

(מועד קטן יח:)

כיצד ייתכן שחשדו את משה רבנו איש האלוקים בעוון אשת איש? מסביר המהר"ל בגבורות²: נשמתו של משה רבנו הייתה כללית, והוא היה מסוגל להכיל בקרבו שישים ריבוא סוגי נשמות, ומשום כך כל אישה

שהסתכלה על משה רבנו זיהתה בו את התכונות של בעלה. (כמובן, החיסרון הוא בכך שחשבו שיש למשה רק את התכונות האלו, ולא עמדו על גודל נשמתו). מכאן, שלדיבורו של משה, על אף שאינו דיבור אלוקי, יש השפעה גדולה על נשמותיהם של בני ישראל.

לוחות ראשונים

במקביל, מצווה הקב"ה את משה לעלות ולקבל את הלוחות הראשונים שמדרגתם גבוהה מאוד.

לוחות כתובים משני עבריהם, מזה ומזה הם כתובים... והלוחות מעשה אלוקים המה, והמכתב מכתב אלוקים הוא חרות על הלוחות. (שמות לב, טז)

בכתיבה רגילה האותיות נכתבות על גבי קלף או על אבן, ויש כאן שני דברים שונים שהושמו זה על גבי זה. יכול להיות מצב של ניתוק - "גווילים נשרפים, ואותיות פורחות באוויר". אותיות החקיקה הם ביטוי לדבר נצחי - אי אפשר לנתק בין הלוחות למכתב, הכל מעשה אלוקים אחדותי ומופלא.

על פי המגמה האלוקית בשלב זה, משה רבנו אמור היה לרדת עם הלוחות שיהיו גלויות לכל ולא גנוזות בארון, ותפקידם להסיר את לוח האבן שבלבנו. בלשונו של הרמ"ע מפאנו:

ואלו זכינו שמשה רבנו ילך לפנינו מעילוי לעילוי, ולוחות העדות על שתי ידי, הנה אז כל תלמיד ותיק הקרב היה רשאי להסתכל ולהתבונן בהם, ועיניו רואות כפי כוחו, ודקדוקי תורה חרותים עליהם. (עשרה מאמרות שם)

על ידי התבוננות באותיות החקיקה, כל אחד היה זוכה לראות את חלקו בתורה, ממש כפי שהרגיש וחווה במעמד הר סיני.

חטא העגל

אך גם מגמה זו לא יוצאת אל הפועל -

וירא העם כי בושש משה לרדת... ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלוקים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו. (שמות לב, א-ב)

העם מרגיש מצוקה, הם לא מסוגלים לתפקד ללא נוכחותו של משה רבנו. חסרה להם מנהיגות המסוגלת להכיל את כל הפרטים. "ויקהל" - כל העם מתאחד "לעגל" על ידי שכל אחד מוותר על ה"תכשיט" המיוחד לו - ויתפרקו כל העם את נומי הזהב אשר באזניהם ויביאו אל אהרן ויקח מאיתם ויצר אותם בחרט ויעש עגל מסכה.
(שם שם ג-ד)

החטא הוא ביצירת אחדות שממיסה את כל הפרטים. כשכל אחד מוותר על הפן האינדיבידואלי שלו - נוצר "עגל מסכה".
על כן, התיקון לחטא כולל את השלבים הבאים:
ויקח את העגל... וישרוף... ויטחן עד אשר דק, ויזר על פני המים, וישק את בני ישראל.
(שם שם כ)

משה רבנו מחזיר כביכול לכל אחד את הפן הפרטי שלו. אחדות ישראל לא יוצרים על ידי המסה וביטול של הפרטים, אלא על ידי צירוף של שישים ריבוא אותיות.

על פי רש"י³ הציווי לגביית מחצית השקל נאמר אחר חטא העגל בשביל "לכפר על נפשותיכם" - על חטא העגל. יש בכך הדגשה שרק מאוסף של כל הפרטים ניתן להביא קרבנות ציבור.

לוחות שניים

חטא העגל גרם לכך שנשתברו הלוחות ושוב אין לנו אפשרות להתבונן באותיות החקיקה ומתוך כך לדעת את חלקנו בתורה. הלוחות השניים אינם באותה דרגה של לוחות ראשונים.

ויאמר ה' אל משה פסול לך שני לוחות אבנים כראשונים וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת
(שמות לד, א)

יש כאן פיצול בין ההכנה של הלוחות שנעשית על ידי משה רבנו לבין הכתיבה שנעשית על ידי הקב"ה. חסרה כאן אותה אחדות מופלאה שהייתה בלוחות הראשונים. בנוסף, מצווה משה רבנו לבנות ארון עץ כדי לשים בתוכו את הלוחות. אין אפשרות שהלוחות יהיו גלויים לעין כל.

אולם, למרות הנפילה הגדולה שבאה בעקבות חטא העגל, עיון בפסוקים מלמדנו שכתוצאה מהמשבר ומהבירורים שבאו בעקבותיו זוכה משה רבנו כנציג של כלל ישראל להשגות חדשות:

א. "הנה מקום אתי ונצבת על הצור... ושכותי כפי עליך עד עברי, והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא ייראו".

ב. גילוי הסוד של י"ג מידות רחמים.

ג. כריתת הברית: "נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים".

ד. קרינת עור הפנים: "ומשה לא ידע כי קרן עור פניו".

הדברים האלה מתחדשים רק במעמד נתינת הלוחות השניים.

נראה שהשותפות של משה בתהליך, המעורבות שלו בעשיית הלוחות, שאמנם נגרמה כתוצאה מנפילה, בסופו של דבר היא זו שנותנת כוחות להתייצב ולהשיג השגות חדשות. "וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם" - יציבות ועמידה איתנה מול גילוי שכינה.

כשם שחטאו של אדם הראשון גרם ל"בזיעת אפיק תאכל לחם" כך לאחר חטא העגל הופעת התורה בעולם היא רק על ידי עמל. משה רבנו ער לשינוי הזה, ועל כן הוא מבקש "ילך נא ה' בקרבנו". מעתה לא די בכך שאדם נותן מבט בלוחות וזוכה לדעת את חלקו בתורה, יש צורך בעבודה וביגיעה שכלית כדי לחשוף את התורה שנמצאת בלבו של כל אחד ואחד. הופעה זו של תורה הצומחת מלמטה, מתוך האדם פנימה, יש בה מעלה מיוחדת. כדברי הרמב"ן בסוגיא של חכם עדיף מנביא:

אף על פי שניטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים

שהיא בדרך החכמה לא ניטלה אלא יודעים האמת **ברוח הקודש שבקרבם**.

(רמב"ן בבא בתרא יד)

העולה מתוך הדברים שגם כיום, אם אדם לומד תורה מתוך עמל, ועוסק בתורה לשמה, יכול הוא לזכות לאותה מדרגה נפלאה שזכו לה כלל ישראל בשעה שעמדו לרגלי הר סיני.

וכך מסיים הרמ"ע מפאנו את דבריו:

ושועתנו לפניו... שחלקנו בעמל תורה המסור לשכלנו להבין ולהשכיל בה יהיה

נתון וכמוס בתורת ה' תמימה. חרות על הלוחות... ועכשיו שנגזו לוחות הברית

כל העוסק בתורה לשמה יבושר בזה כאילו עינו ראתה.

(עשרה מאורות שם)